

циальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. – С. 155–179.

6. Рекомендації Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми кримінальної відповідальності» (м. Харків, 11-12 жовтня 2013 р.) // Юридичний вісник України. – 2013. – 16-22 листопада (№ 46).

7. Чучаев А.И. Уголовно-правовое воздействие / А.И. Чучаев // Российский ежегодник уголовного права. – 2012. – № 6. – С. 311–345.

8. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_101.

УДК 343.237

ТЕОРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ СПІВУЧАСНИКІВ

Орловський Р.С., к.ю.н., доцент
кафедри кримінального права № 1
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті розглядається питання класифікації співучасників на види. Проаналізовані відомі науці кримінального права теорії та позиції науковців, що стосуються класифікації співучасників на види.

Ключові слова: співучасть у злочині, види співучасників, об'єктивна теорія, суб'єктивна теорія, змішана теорія, теорія акцесорності.

В статье рассматривается вопрос классификации соучастников на виды. Проанализированы известные науке уголовного права теории и позиции ученых, касающиеся классификации соучастников на виды.

Ключевые слова: соучастие в преступлении, виды соучастников, объективная теория, субъективная теория, смешанная теория, теория акцессорности.

Orlovsky R.S. THE THEORIES OF CLASSIFICATION OF ACCOMPLICES

The question of classification of accomplices is examined in this article. Various theories and scientific positions are analysed in relation to the set range of problems.

Key words: criminal participation, types of accomplices, objective theory, subjective theory, mixed theory, the accessory theory.

Постановка проблеми. У різні періоди розвитку кримінально-правової науки увага питанню щодо видів співучасників приділялася по-різному, оскільки законодавець часто ігнорував необхідність регламентації видів співучасників та закріплення їх у кримінальному законодавстві.

Дослідження питання класифікації співучасників на види, а саме теоретична сторона заданої проблематики, набуває значної актуальності не лише у контексті положень інституту співучасті, а й інституту призначення покарання. Так, встановлення виду співучасника дає можливість не тільки обґрунтувати його відповідальність, але і визначити характер та ступінь участі кожного у спільному вчиненні злочину, що є підставою для застосування конкретної міри відповідальності.

Серед науковців вивченням питання займалися О.А. Арутюнов, Ф.Г. Бурчак, В.В. Васюков, П.І. Гришаєв, Д.С. Дядькін, А.Ф. Зелінський, О.О. Іліджев, М.І. Ковальов, А.П. Козлов, Г.А. Крігер, П.Ф. Тельнов, О.Л. Цвіренко, М.Д. Шаргородський.

Метою статті є аналіз теорій класифікації співучасників із виділенням раціональ-

них положень кожної з них, а також позицій вчених, що були висловлені в різний час у кримінально-правовій літературі, для надання теоретичній стороні питання практичної значимості.

Виклад основного матеріалу. У науці кримінального права протягом тривалого часу вчені намагалися класифікувати осіб, що спільно вчинили злочин. Актуальність цього питання не викликає сумніву і сьогодні.

Історико-правовий метод пізнання кримінального права належить до числа найважливіших методологічних прийомів. Як вірно зазначає А.І. Бойко, історичні екскурси застерігають від односторонності та поспішності висновків та рішень [1, с. 350]. Будь-яке правове явище після його появи зазнає перетворень, видозмінюється, проходить певні історичні етапи становлення та розвитку. Не є виключенням і питання про види співучасників.

Інститут співучасті на етапі свого зародження являв собою розрізнені норми, що передбачали відповідальність осіб, причетних до вчинення конкретних злочи-

нів. Наприклад, римському праву не було відоме загальне поняття співучасті, не містилось і конкретних визначень видів співучасників в їх сучасному розумінні, проте в його нормах, що передбачали кримінальну відповідальність за конкретні види злочинів, описувалися діяння усіх нині відомих видів співучасників: виконавців (*rei, rei principales*), пособників (*ministry, participes, satellites*), окремо згадувалося і про підбурювачів [2, с. 92; 3, с. 157]. Однак такої класифікації не надавалося суттєвого значення, оскільки за загальним правилом всі співучасники в рівній мірі несли кримінальну відповідальність за вчинений злочин.

При становленні співучасті як самостійного інституту кримінального права співучасником визнавалася будь-яка особа, причетна до вчинення злочину [4, с. 95]. Таке розуміння співучасті знайшло своє відображення в теорії еквівалентності співучасників, характерній англосаксонській системі права, згідно з якою виконавець представляє в злочині інтереси інших співучасників. Суть теорії полягає в тому, що виконавець – агент інших співучасників, який представляє усі їх права і розподіляє всі їх обов'язки. Прихильники цієї теорії обґрунтовували рівну відповідальність кожного співучасника за спільно вчинений злочин [5, с. 453-454; 6, с. 341-346]. В окремих державах і сьогодні дотримуються цієї теорії, встановлюючи норму про те, що співучасники підлягають кримінальній відповідальності нарівні з виконавцем. Так, наприклад, §2 Зведення законів США встановлює, що той, хто вчиняє посягання проти Сполучених Штатів або допомагає його вчиненню, підбурює, дає поради, керує, спонукає або забезпечує його вчинення, підлягає покаранню як виконавець цього злочину [7, с. 65-66]. §23 КК Данії передбачає, що покарання відносно злочину повинне застосовуватися до будь-якої особи, яка сприяла вчиненню злочину підбурюванням, порадою або дією [8, с. 27].

У зв'язку з тим, що теорія еквівалентності визначала підставою кримінальної відповідальності співучасника не особисто вчинене ним діяння, а вчинений спільно з іншими співучасниками злочин, вона піддавалось гострій критиці [6, с. 347]. Підставою для критики слугувала також відсутність диференціації кримінальної відповідальності співучасників в залежності від виконаної ролі.

Результатом пошуків вирішення питання диференціації кримінальної відповідальності співучасників було виникнення в XVII ст. у Західній Європі теорій, що обґрунтовува-

ли різні класифікації співучасників на види. Усі спроби класифікувати співучасників у той час були підпорядковані меті вирішити на теоретичному та законодавчому рівнях питання, хто із співучасників є головним винуватцем, а хто – другорядним учасником. Теоретичні концепції класифікації співучасників були предметом дослідження у багатьох наукових роботах [9, с. 342; 10, с. 31-33; 11, с. 92-95; 12, с. 4-16]. Особливі внеском у вирішення цього питання є робота Г.Е. Колоколова «Про співучасть в злочині (Про співучасть взагалі і про підбурювання зокрема)» [13].

Розпочинаючи із XVIII ст. виникли та розвиваються три теорії поділу співучасників на види: об'єктивна, суб'єктивна і змішана, залежно від критеріїв, які були покладені в основу класифікації (відповідно: характер виконуваних ролей, зацікавленість у злочинному результаті, обидва критерії у поєднанні).

Хронологічно першими виникли об'єктивні теорії поділу співучасників на види, основоположником яких був А. Фейербах. Прихильниками цих теорій були такі видатні вчені, як Грольман, Люден, Миттермайер, Титтманн, Требюсєн. Суть їх поглядів зводилася до того, що, класифікуючи співучасників на види, вони використовували об'єктивний критерій. Усі об'єктивні теорії умовно розподілялися на дві групи: 1) теорії спрощення, що відмежовували винуватця і пособника в залежності від причинного зв'язку між їх діяннями та злочинним результатом (Грольман, Титтманн, Фейербах) і 2) теорії дії, які розмежовують головного винуватця і учасника, в якості класифікаційного критерію, використовували юридичні властивості співучасників (Люден, Миттермайер, Требюсєн).

А. Фейербах пропонував головним винуватцем вважати того, чие діяння є достатньою причиною злочинного результату. На думку Грольмана, винуватець відрізняється від пособника тим, що його дії є необхідною причиною злочину. Діяльність винуватця, вважав Титтманн, містить переважну причину злочину, а діяльність пособника має характер другорядної, побічної причини.

Об'єктивні теорії дії Людена і Миттермайера зводились до того, що співучасників необхідно класифікувати на безпосередніх і опосередкованих. Безпосередні своїми діями виконували склад злочину, а опосередковані своїми діями не виконували конкретного складу злочину, а лише сприяли його виконанню. В подальшому ця думка була прийнята такими представниками німецької школи кримінального права, як Белінг, Вегнер, Гіппель, Ліст, Франк,

які створили вчення про рестриктивне* поняття виконавця [15, с. 1216]. Отже, виконавцем вважається той, хто вчиняє дії, спрямовані на виконання складу злочину. Підбурювання і пособництво розглядали як такі, що лежать поза складом злочину.

В основу суб'єктивних теорій класифікації співучасників був покладений критерій суб'єктивного ставлення головного винуватця і пособника до вчинюваного злочину. Усі суб'єктивні теорії класифікації співучасників ґрунтувалися на положеннях акцесорної теорії співучасті, відповідно до якої пособник і підбурювач беруть участь в чужому діянні. Аналізуючи це положення через вину співучасників, робили висновок про те, що критерієм відмежування пособника і підбурювача від головного винуватця є їх ставлення до злочину як до чужого діяння.

На думку представників цих теорій, характер участі для класифікації співучасників значення не мали. Усі суб'єктивні теорії класифікації співучасників поділялись на два види: 1) теорії інтересу та 2) теорії наміру.

Розглядаючи теорію інтересу, варто відзначити вагомий внесок судової практики. Так, створений за часів Священної римської імперії, Імперський Верховний суд прийняв рішення, що власноручне виконання діяння само по собі ще не обумовлює виконавства. Разом з тим він визнав зацікавленість в успіху діяння вирішальним «доказом» наявності волі виконавця. В подальшому суд продовжив таку практику, доповнивши її тим, що поряд із власною зацікавленістю в успіху діяння доказом наявності волі виконавця виступають також «об'єм участі у діянні, панування над діянням і прагнення до панування над діянням». В результаті подібного оновлення теорії правозастосовча практика, маючи справу із власноручним виконанням діяння, як правило, виходить із наявності виконавства. Поняття «воля виконавця» і «воля учасника» збереглися, але у судовій практиці вони застосовуються вже не у первинному своєму значенні, але як ярлик для сукупного оціночного розгляду гетерогенних точок зору (так звана комбінаторна теорія) [16, с. 552].

Суть суб'єктивної теорії інтересу класифікації співучасників полягає в тому, що винуватець зацікавлений в злочині безпосередньо, тоді як у пособника інтерес у вчиненні злочину опосередкований. Головним винуватцем вважався той співучасник, який переслідував власний інтерес, а по-

собником – особа, яка діяла заради чужого інтересу.

Суб'єктивна теорія наміру у контексті суб'єктивного вчення про виконавця, що сформулювалося у результаті практики Імперського Верховного суду, полягає в ідеї про те, що внески окремих співучасників, які полягають в діянні, неможливо поділяти на більш вагомий і менш вагомий, оскільки, наприклад, дії пособника теж необхідні для вчинення спільного діяння. Тому розмежовувати виконавство і співучасть потрібно не по вагомості вкладів у вчинення спільного діяння, а по спрямованості волі співучасників, іншими словами, чи прагнув співучасник (разом із іншими) приймати рішення про вчинення спільного діяння сам чи збирався віддати його на відкуп іншому. Виконавець приймає рішення про вчинення спільного діяння сам і тому розглядає його «як власне». Учасник же підкорюється волі виконавця. Він залишає рішення про вчинення діяння за виконавцем і, відповідно, сприймає його «як чуже». Це вчення розрізняє виконавство і участь не в аспекті спрямованості волі окремого співучасника, але виходячи із змісту плану, що об'єднує вклади у діяння. Виконавцем є учасник, який згідно із загальним планом, який відноситься до об'єктивної сторони складу злочину, приймає (можливо, не самостійно) рішення про вчинення діяння [16, с. 549-551].

Згідно із суб'єктивною теорією наміру Бауера винуватець має намір, спрямований на саме злочинне діяння, а пособник хоче лише сприяти вчиненню злочину. Глязер вважав, що пособник, на відміну від винуватця, не бажає злочинного результату, не має ніякого інтересу, але ставиться до нього байдуже, тобто, висловлюючись сучасною термінологією, діє з непрямим умислом. Бурі бачив відмінність пособника від винуватця в тому, що воля пособника несамотійна і він діє тільки тому, що цього хоче винуватець і бажає, щоб його діяльність залишилася безрезультатною, якщо винуватець змінить свою волю. На думку Бурі, при розмежуванні видів співучасників треба звертати увагу не лише на зовнішню діяльність співучасника, але і на його наміри, оскільки діяльність суб'єкта завжди характеризується психічним ставленням до неї.

Одним із домінуючих у юридичній літературі було також вчення про панування над діянням, основи якого були закладені дослідженнями ряду правознавців, однак подальший розвиток і обґрунтування останнє отримало у монографії Клауса Роксіна «Виконавство і панування над діянням». Автор оспорує положення суб'єктивної теорії про неможливість об'єктивно вста-

* «Рестриктивне» прикм. похідн. від ім. «рестрикція» (лат. restrictio < restringo – стягую, обмежую; обмеження) – застосування будь-яких обмежень [15, с. 1216].

новити вагомість вкладу у діяння і пропонує провести межу між виконавством і співучастю не за критерієм «спрямованості волі», а за тим, чи має місце об'єктивне панування співучасника над виконанням діяння, чи ні. Щоправда, при конкретизації поняття «панування над діянням» думки вчених розходяться. Більшість науковців під вживаною термінологією розуміють не участь у прийнятті рішення про вчинення діяння на останньому етапі, але як синонім для позначення особливо вагомого внеску у діяння. На їх думку, важливо не те, у який момент часу відбувається внесок у діяння, а яку роль у виконанні діяння він відіграє [16, с. 552-554].

В подальшому в Німеччині представники суб'єктивної теорії наміру (Е. Шмідт, Е. Мецгер) створили екстенсивну теорію класифікації співучасників. Суть теорії полягає в тому, що виконавець повинен бажати вчинення злочину особисто. Якщо співучасник бажав тільки брати участь у чужому діянні, то він не може бути виконавцем, а є лише підбурювачем або пособником.

Відповідно до обмежено-суб'єктивної теорії (Ебермайер, Лобе, Новаковський, Шенке, Шредер та ін.) виконавцем злочину є той, хто, діючи з волею виконавця в формі, що відповідає складу злочину, спричиняє вирішальний злочинний результат діяння.

Змістом фінальної теорії співучасті (Боккельманн, Вельцель, Галлас, Маурах та ін.) є положення про те, що виконавство слід оцінювати в залежності від того, з якою формою вини діють співучасники. При цьому критерієм розмежування співучасників в умисному злочині є типова для суб'єктивних теорій наміру ознака – панування виконавця над злочинним діянням як над своїм власним, так зване фінальне панування над злочинном.

Прихильники змішаних теорій критерій класифікації співучасників бачили в поєднанні об'єктивної та суб'єктивної сфер діяльності злочинців. Різні змішані теорії класифікації співучасників представлені в історії поглядами Бернера, Шютце, Гейера, Ортманна, Гелиннера і інших. А. Лаптев писав, що не існувало однієї змішаної теорії. Він вважав, що лише окремі автори «еклектично» поєднували окремі положення об'єктивної і суб'єктивної теорій, розробляючи свої змішані теорії співучасті [17, с. 11]. Однак ні прибічники об'єктивних, ні прибічники суб'єктивних теорій при визначенні критеріїв класифікації співучасників не ставили перед собою мети довести свою належність до тієї або іншої концепції, а намагалися лише знайти правильне рішення проблеми.

Бернер у своїй роботі «Die Lehre von der Theinahme am Verbechen», погоджуючись з висновками об'єктивної теорії дії про те, що співучасників треба класифікувати на види залежно від того, чи утворюють їх дії склад злочину, вважав необхідним враховувати при цьому усвідомлення співучасником характеру вчинюваних ним дій [13, с. 93-94]. Шютце пропонував ділити співучасників на виконавців і невиконавців, що беруть участь у вчиненні злочину. Гейер вважав головним винуватцем того, хто свідомо і за волею вчиняє головне діяння, яке призводить до результату без посередництва третьої особи, а пособником – того, хто не вчиняє такої дії або вчиняє її несвідомо. Ортманн пропонував вважати головним винуватцем того, хто безпосередньо умисно заподіює наслідки. Гельшнер вважав головним винуватцем того, хто свідомо вчиняє діяння, необхідне для складу злочину, а пособником – того, хто, хоча і сприяє вчиненню конкретного діяння, але таке сприяння не утворює жодного складу злочину. Російський криміналіст А. Жиряев вважав, що винуватцем (виконавцем) необхідно вважати особу, яка, свідомо і вільно зважившись на злочин, вчинить його власними або чужими фізичними або інтелектуальними діями [10, с. 20-44].

Якщо дореволюційні російські криміналісти дотримувалися різних поглядів з цього питання [10, с. 33; 14, с. 161-167; 13, с. 75-113], а законодавство містило складну систему видів співучасників, яку М.С. Таганцев охарактеризував як вкрай складну і неспроможну [9, с. 339], то після 1917 року законодавство, а слідом за ним і теорія кримінального права звернулися виключно до об'єктивної теорії як до такої, що не лише дозволяє більш чітко виділяти окремі види співучасників, але і враховувати при кваліфікації і призначенні покарання характер і ступінь участі кожного у вчиненні злочину. Її прихильниками були Н. Таганцев, А. Лохвицький, С. Будзинський, Й. Хейфец та ін. Відомі були науці російського кримінального права і змішані теорії (А. Жиряев, В. Спасович, М. Сергієвський, Л. Білогриць-Котляревський, С. Шайкевич та ін.).

Основною заслугою об'єктивних теорій класифікації співучасників було встановлення характеру участі особи у вчинюваному діянні в якості критерію поділу співучасників на види, а досягненням суб'єктивних теорій – ідея про те, що при класифікації співучасників необхідно враховувати ставлення співучасника до вчинюваних ним дій. Недоліками цих класифікацій співучасників були буквально використання ідеї акцесорної теорії співучасті про несамостійний

характер діянь підбурювача і пособника у суб'єктивних теоріях і надання безумовного характеру об'єктивній або суб'єктивній стороні діяльності співучасника злочину як критерію поділу співучасників на види.

Таким чином, дослідивши основні теорії класифікації співучасників та узагальнивши позиції вчених, висловлені в науковій літературі, можна прийти до висновків про те, що:

1) у різні періоди розвитку кримінально-правової думки увага питанню щодо видів співучасників приділялася по-різному, а законодавець не завжди дотримувався позиції щодо необхідності регламентації видів співучасників та закріплення їх у кримінальному законодавстві;

2) встановлення виду співучасника дає можливість не тільки обґрунтувати його відповідальність, але і визначити статус, роль співучасника у спільно вчиненому злочині, якій повинна відповідати конкретна міра відповідальності;

3) законодавчий поділ співучасників на види за характером участі визначає і правила кваліфікації діянь виконавця (співвиконавця), організатора, підбурювача і пособника, а відповідно, є передумовою вірного вирішення питання про характер та ступінь участі кожного із співучасників у спільно вчиненому злочині.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко А.И. Система и структура уголовного права. В 3-х томах. Т. 3. Структура уголовного права и его идентификация в национальной юриспруденции / А.И. Бойко. – Ростов-на-Дону : Изд-во СКАГС, 2008. – 508 с.
2. Пипия А.Г. Ответственность за совместную преступную деятельность по римскому и западноевропейскому раннефеодальному праву / А.Г. Пипия // Правоведение. – 1990. – № 6. – С. 91–96.
3. Бойко А.И. Римское и современное уголовное право / А.И. Бойко; СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 259 с.
4. Трайнин А.Н. Учение о соучастии / Трайнин А.Н. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. – 158 с.
5. Флетчер Дж., Наумов А. В. Основные концепции современного уголовного права / Дж. Флетчер, А. В. Наумов. – М. : Юрист, 1998. – 198 с.
6. Гришаев П.И., Кригер Г.А. Соучастие по уголовному праву / П.И. Гришаев, Г.А. Кригер. – М. : Госюриздат, 1959. – 255 с.
7. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии). Сборник законодательных материалов / Под ред.: Козочкин И.Д. – М. : Зерцало, 2001. – 352 с.
8. Уголовный кодекс Дании / Науч. ред. и предисл. С.С. Беляева. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 230 с.
9. Русское уголовное право. Лекции: Часть общая. В 2-х т. Т. 1 / Таганцев Н.С.; Сост. и отв. ред.: Загородников Н.И. – М. : Наука, 1994. – 380 с.
10. Жиряев А.С. О стечении нескольких преступников при одном и том же преступлении / Жиряев А.С. – Дерпт : Тип. Г. Лаакманна, 1850. – 145 с.
11. Ковалёв М.И. Соучастие в преступлении / М.И. Ковалёв. – Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 1999. – 204 с.
12. Слободкин Ю.М. Соучастие по уголовному праву ФРГ. (Критический анализ) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Слободкин Ю.М. – М., 1972. – 24 с.
13. Колоколов Г.Е. О соучастии в преступлении (О соучастии вообще и о подстрекательстве в частности) / Г.Е. Колоколов. – М. : Издание императорского университета, 1881. – 211 с.
14. Спасович В.Д. Уголовное право. Учебник Т. 1. Вып. 1. / В.Д. Спасович. – СПб. : Типография Юсафа Огризко, 1863. – 428 с.
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [Текст] / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
16. Фристер Г. Уголовное право Германии. Общая часть / Г. Фристер. – М. : Инфотропик Медиа, 2013. – 712 с.
17. Лаптев А. Соучастие по советскому уголовному праву / А. Лаптев // Советская юстиция. – 1938. – № 23-24. – С. 11–16.